

УДК 821.161.2-1.09

О. О. Тєлєжкіна

ПРЕЦЕДЕНТНІСТЬ МОВНО-ЕСТЕТИЧНИХ СИМВОЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ДМИТРА ПАВЛИЧКА

Тєлєжкіна О. О. Прецедентність мовно-естетичних символів національної культури в поетичному мовленні Дмитра Павличка.

У статті автор розглядає мовно-естетичні символи *Сковорода, Франко, Шевченко, Тарас, Кобзар, Київ, Дніпро, Бабин Яр, верба*, ужиті в поетичних творах Д. Павличка, як національно-прецедентні феномени, які є характерним складником лексичної системи поетичного мовлення митця.

Ключові слова: мовно-естетичний символ, поетичне мовлення, національно-прецедентний феномен.

Тележкина О. А. Прецедентность языковых эстетических символов национальной культуры в поэтической речи Дмитрия Павлычко.

В статье автор рассматривает языковые эстетические символы *Сковорода, Франко, Шевченко, Тарас, Кобзар, Київ, Дніпро, Бабин Яр, верба*, используемые в поэтических произведениях Д. Павлычко, в качестве национально-прецедентных феноменов, которые являются характерной составляющей лексической системы поэтической речи автора.

Ключевые слова: языковой эстетический символ, поэтическая речь, национально-прецедентный феномен.

Telezhkina O.O. Precedentivity of the language aesthetic symbols of the national culture in the poetic speech of D. Pavlychko.

The article deals with the language aesthetic symbols *Skovoroda, Franko, Shevchenko, Taras, Kobzar, Kyiv, Dnipro, Babyn Yar*, and *pussy-willow* used in the poetic works of D. Pavlychko. They are used as national-precedent phenomena that are characteristic constituent of the lexical system of the author's poetic speech.

Key words: language aesthetic symbol, poetic speech, national-precedent phenomenon.

Мовно-естетичні символи посідають особливе місце в культурі кожного народу, оскільки в їх основі лежить слово як універсальний засіб вираження світосприйняття людини. Такі слова функціонують за законами естетики, і відтак відіграють важливу роль у поетичному тексті як носії естетичної інформації. Характерні ознаки реалізації мовно-естетичних символів у художньому творі визначали такі вчені, як О. О. Потебня, М. М. Бахтін, Е. Кассіер, П. О. Флоренський. Зверталися до вивчення цієї проблеми і на початку ХХІ століття. Зокрема, О. О. Семенець розглядала лексеми символічного змісту у поезіях Євгена Маланюка, В. Ф. Півень схарактеризував мовно-естетичні знаки, ужиті у віршових творах Святослава Гординського. Незважаючи на важливість розробки цього питання для сучасної мовознавчої науки, дотепер не були досліджені лексеми-символи в поетичних творах Дмитра Павличка. Тим часом у його поезіях вони посідають значне місце як мовно-естетичні компоненти ідіолекту митця. Це й визначає актуальність звернення до аналізу особливостей реалізації мовно-естетичних символів у поезіях Д. Павличка.

Мета статті – схарактеризувати особливості функціонування мовно-естетичних символів національної культури як прецедентних феноменів у поетичному мовленні Д. Павличка.

Спостереження за лексичним матеріалом поетичних збірок Д. Павличка довели, що поет активно вживає такі мовно-естетичні знаки, що стали символами із зародженням нової української літератури, їхній зміст зрозумілий кожному представникові української нації, і це дає всі підстави визначити їх як прецедентні феномени, оскільки, як стверджує О. О. Селіванова, «прецедентний феномен – це компонент знань, позначення та зміст якого добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальний і використаний у когнітивному й комунікативному плані» [8, с. 591].

У віршах Д. Павличко, продовжуючи традиції Т. Г. Шевченка, А. С. Малишка, М. Т. Рильського, уживає такі мовно-естетичні знаки національної культури:

а) символи-антропоніми: *Сковорода, Шевченко, Кобзар, Тарас, Франко*;

б) символи-топоніми: *Київ, Дніпро, Бабин Яр*;

в) фітосимволи: *верба*.

Ці слова-символи засвідчують єдність поета з рідним народом, вирізняють його як носія національної свідомості.

Приклади використання поетом аналізованих лексем засвідчуються вже в назвах віршів «Сковорода» [4, с. 291], «На відкритті пам'ятника Т. Г. Шевченкові в селі Лозівці» [4, с. 293], «Шевченкова верба» [5, с. 241], «Іван Франко» [4, с. 307; 5, с. 8] «Франкова криниця» [4, с. 302], «Київ» [6, с. 14]. Аналіз поетичних творів Д. Павличка довів, що використовувані митцем мовно-естетичні символи викликають у читача асоціації, пов'язані з Україною взагалі й українською культурою зокрема. Підтвердженням цього є зразки введення антропонімів *Шевченко, Тарас, Кобзар* у тканину поетичного твору. Автор розширює символічність значення імені Т. Г. Шевченка: це не лише поет-борець – символ одвічної боротьби українського народу за волю:

*Боялись **Кобзаря** пани,
І підпанки, і яничари.
І двічі знищили дотла
Поета кам'яну подобу [4, с. 242],
не лише поет-пророк:
Єсть Україна вільна і могутча!
Її святий **Тарас**, її пророк,
Стоїть спокійний на дніпровській кручі [4, с. 66].*

У Д. Павличка Т. Г. Шевченко – символ стійкості у своїх політичних переконаннях, символ відданості рідній землі:

*Запроданцям не йме **Шевченко** віри,
Йому чужий їх зрадницький сонет [4, с. 66],
це світоч духу і світової слави України:
Як армія, сила його розлилася,
Хоч він тут єдиний без карабіна.
І любить Куба свого Ніколаса,
Як любить **Тараса** моя Україна [4, с. 338].*

Наведені рядки доводять, що *Тарас* і *Кобзар* – це не просто слова (особове ім'я і назва особи за родом діяльності), а назви, пов'язані з людиною, що уособлює символ України, українства, українності.

Разом із Т. Г. Шевченком прецедентним мовно-естетичним символом української національної культури, символом українського народу є І. Я. Франко. Іван Франко – втілення величі духу, «вогонь в одежі слова», який став духовним учителем не лише для Д. Павличка.

У Д. Павличка Іван Франко постає невтомним трудівником, який працює задля свого народу:

*Як **Франко** добував джерело*

Волі, правди, науки –

Обливалось потом чоло,

Та не в'янули руки [4, с. 302]; символом правди і боротьби за справедливість, вірності рідному народу і віри в те, що в боротьбі і в житті живить тільки рідна земля і рідна історія, про що свідчать рядки з вірша «На етапі»:

Так топірець отой, залізом кутий,

*Вернув **Франкові** силу й радість духа...*

Згадав, як в Довбушевий час забутий

Боялися пани того обуха,

Що він стискав тепер в своїй правиці,

І вірив він, що знов огонь забуха.

Тиранам не допоможуть більші в'язниці,

Бо весь народ – як хмара та грозова...

*Ішов **Франко** вбирати блискавиці*

В нетлінну у віках одежу слова! [4, с. 299]; символом вічності і незнищенності ідеї визволення рідної землі:

Я буду жити з тими, що на світі

Зруйнують пекло і збудують рай... –

***Франко** заснув, щоб встати у граніті*

І подивитися на рідний край [4, с. 306].

Як і Т. Г. Шевченко, у віршах Д. Павличка І. Я. Франко – це пророк, який вів свій стражденний народ до світлого і вільного життя:

Там радощів квітуча сіножать,

Там ум ростин і пісня в кожній крові,

Там пам'яті народної лежать

Високі скиби в перегнилій крові.

*І сорок літ ішов **Франко-сіяч** –*

Стриміли руки колючками глоду,

І спів його звучав не раз як плач,

І плач його звучав як гімн народу [4, с. 310].

Для Д. Павличка імена цих велетів духу є не лише особно символічними. Розширюючи символічне значення імені Т. Шевченка й І. Франка, поет вкладає в них семантику єдності і неподільності. Вони виступають як символ єдності української держави, єдності її східних і західних земель. Митець неодноразово звертається в поезіях до тандему Шевченко – Франко, про що свідчать рядки із творів «1939 рік» (а) і «Земле Шевченкова, земле Франкова» (б):

а) В одній землі, возз'єднаній, державній,

*Шляхи **Шевченка** і шляхи **Франка**,*

Не ділить рідних берегів ріка

Кривавою водою, наче ржа в ній [4, с. 105];

б) Земле **Шевченкова**, земле **Франкова**,
 Ниво, засіяна щастям-добром,
 Вічна твоя соловейкова мова,
 Вічна розмова Дністра із Дніпром [4, с. 111].

Символічними є і топонімічні назви *Київ* і *Дніпро*, які поет сприймає як єдине неподільне ціле: Київ – «серце України», Дніпро – її живодайна сила, без яких поет не мислить свого життя. Для митця, як і для кожного українця, немає Києва без Дніпра і неможливий Дніпро без Києва. Отож, Київ і Дніпро – це символ не лише серця України, це символ серця кожного українця. Правомірність висловленого ілюструють такі поетичні рядки:

- а) Це щастя, як життя, одне й безкрає, –
 І в тому знак його, що сонце сяє,
 Тече **Дніпро**, і **Київ** наш стоїть [5, с. 123];
- б) І вийшов я на гори, як Хорив,
 Поглянув на **Дніпра** важке свічадо,
 Братам далеким поклонився радо,
 Бо **Київ** разом з ними я творив [5, с. 151].

Символом горя українського і єврейського народів у поезіях Д. Павличка виступає топонім *Бабин Яр*, який без додаткових пояснень у кожного викликає спогади про трагічні події осені 1941 року:

Ходивши біля **Бабиного Яру**,
 Де плаче вітер сивий, як пророк,
 Я на червоний наступив листок,
 Що з клена впав на плити тротуару.
 І бризнула, як полум'я пожегару,
 Із нього кров і послизнувся крок,
 Озвався кулемет, і в темний змрок,
 Неначе в яму, впав я від удару [5, с. 135].

В українській народній творчості засвідчується значна кількість символів, пов'язаних із назвами рослин. Д. Павличко як продовжувач народнопісенної традиції неодноразово використовує у віршах фітосимвол *верба*, який кваліфікується як мовно-естетичний знак української національної культури. Однак митець дещо відходить від фольклорного трактування – *Без верби і калини нема України*. У поета органічно поєднуються символи *верба* і *Шевченко* (*Тарас*), не лише увиразнюючи звучання одне одного, а й підкреслюючи, що України немає не тільки без верби, але України немає і без Шевченка. Отже, верба – це Україна і Шевченко – Україна: *Летіли ми на свято до Канади*,

Везли з собою вутле деревце –
 Тендітну правнучку **верби** тієї,
 Що в Косаралі посадив **Тарас** [5, с. 241].

Те, що лексема *верба* належить до прецедентних мовно-естетичних символів національної культури, підтверджується її здатністю утворювати

похідні так само із символічним змістом, адже однією з основних рис мовно-естетичних знаків, є їхня здатність продукувати трансформовані мовні форми, зберігаючи семантико-асоціативний стрижень слова [3, с. 359]. Свідченням того, що Д. Павличко поглиблює значення символічної лексеми і розширює можливості її стилістичного використання є рядки із вірша «Шевченкова верба»:

*Я брав на руки миле вербеньятко,
Показував дитині з літака
Пасовища небесні, де лежали,
Немов корови, стада темних туч,
– Дивись, які дощі розкішні будуть, –
Я заспокоював дочку пустель, –
Ти виростеш у Кобзаревім парку,
Ти затінок трудній душі даси.
Ти зашумиш над спраглими серцями,
Ти вибухнеш, як смолоскип життя,
Весни й свободи, о моя вербичко,
О мій листочку, плеканий слізьми!* [5, с. 241].

Усе це дозволяє зробити висновок про те, що мовно-естетичні знаки, пов'язані з іменами таких світочів української культури, як *Сковорода*, *Шевченко* (*Тарас*, *Кобзар*), *Франко*, та визначними місцями національної історії й культури – *Київ*, *Дніпро*, *Бабин Яр*, – а також традиційний фольклорний символ *верба* правомірно називати національно-прецедентними феноменами, оскільки їхнє значення зрозуміле кожному представнику української нації. Розглянуте засвідчує, що Д. Павличко розширює і поглиблює символічність значення названих мовно-естетичних знаків, підкреслюючи цим можливість їх ширшого використання.

Розглядувані символи є характерним складником лексичної системи поетичного мовлення Д. Павличка. Поет, який знає історію, перемоги, страждання і болі свого народу, який вихований на зразках культури і традицій свого народу, використовує у творах омріяні й закарбовані в його пам'яті імена, події, місця, предмети, що перетворилися на символи рідного народу. Усталені в народі символи стали для митця художніми образами, одиницями сконденсованого вияву його ідей і поглядів, засобом вираження й розкриття його поетичного Я. Продовженням розпочатого аналізу мовно-естетичних символів національної культури вбачаємо їх лексикографічний опис й укладання словника.

Література

1. Єрмоленко С. С. Знакова культура мовної одиниці в комунікативно-епістемічній перспективі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. : 10.02.15 «Загальне мовознавство» / С. С. Єрмоленко. – К., 2007. – 32 с.
2. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки національної культури / Єрмоленко С. Я. // Язык и культура : Тезисы докладов на Третьей Международ. конф. – К. : ИМО Киевского ун-та им. Тараса Шевченко, Институт украинского языка НАН Украины, Фонд гуманитарного развития «COLLEGIUM», 1994. – С. 15 – 16.

3. Єрмоленко С. Я. Нариси з історії української словесності. Стилїстика і культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Вища школа, 1999. – 431 с.
4. Павличко Д. Вибрані твори: у 2-х томах : [поезія] / Д. Павличко. – К.: Дніпро, 1979. – Т. 1. – 520 с. – (Першотвір).
5. Павличко Д. Вибрані твори: у 2-х томах : [поезія] / Д. Павличко. – К.: Дніпро, 1979. – Т. 2. – 480 с. – (Першотвір).
6. Павличко Д. Три строфи : [поезія] / Д. Павличко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2007. – 128 с. – (Першотвір).
7. Півень В. Ф. Ідіости́ль поетичних творів Святослава Гординського : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Півень Володимир Федорович. – Слов'янськ, 2007. – 198 с.
8. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
9. Семенець О. О. Лінгвістична синергетика ідіолекту Євгена Маланюка : дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01 / Семенець Олена Олександрівна. – Кіровоград, 2005. – 504 с.
10. Семенець О. О. Символ як виразник специфіки ідіолекту письменника / О. О. Семенець // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Вип. 30. – Кіровоград, 2000. – С. 109 – 120.